

TÜRKLERDE DEMOKRASİ ANLAYIŞI

DR. İLHAN AKSOY*

Dünyada demokrasi anlayışının gelişiminin ilk adımı. Helenistik Dönemde ortaya çıkmış olan Yunan antik site şehir yönetimidir. Bu adımı daha sonraları Roma Cumhuriyet-Senato Dönemi (seçilmiş imparatorlar), 1215 Magna Carta, 1776 Amerika Birleşik Devletleri'nin kurulması ve 1789 Fransız İhtilali ile devam etmiştir. Bu sıralamada yer alan ilk üç gelişmeyi klasik demokrasi olarak adlandırabiliriz. Yani belli bir kesim için var olan demokratik haklar. Belli bir soya, mal varlığına iktidara ve güce sahip olanlar için var olan hukuka klasik demokrasi dönemi denir. Bugün anladığımız anlamdaki demokratik gelişim ise 1776 Amerikan bağımsızlık savaşı sonucu ortaya çıkar. Buna da modern demokrasi adını veriyoruz ki bu da "halk merkezli demokrasi"dir. Toplumda efendiler ve köleler, zayıflar ve güçlüler, zenginler ve yoksullar olarak iki temel eksene oturtulurken bu durum halkın kendini yönetebilecek kişilerin tayini için oy kullanmaya başlaması sonucu değişmiştir. Tarihte yazılı ilk anayasaya ve cumhuriyete sahip olmasına rağmen Amerika Birleşik Devletleri'nin kurulması değil de Fransız İhtilalinin bir devrim olarak kabul edilmesi önemlidir. Fransız İhtilali sonucunda, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethi ile açılan yeni Çağ kapanmış ve Yakın Çağa girilmiştir. Bu, demokratik gelişim süreçleri içinde Fransız İhtilalinin ayrı bir yeri ve önemi olduğunun da bir göstergesidir.

Türklerdeki demokrasinin gelişim sürecine baktığımızda karşımıza çıkan ilk kurum "Kurultay" olmuştur. Kurultay kökü Türkçe, eki ise Moğolca bir kelimedir. Kurultayın asıl Türkçe karşılığı ise "Kengeş Meclisi"dir¹. Bu meclis bir nevi müzakere ve dayanışma meclisidir. Türklerde kurultaya kağan, boy beyleri ile halk arasında yetişmiş büyükler de girerdi. Kağan öldükten sonra kimin kağan olabileceğine bile karar verebiliyordu². Bazen kurultay, Selçuklu ve Osmanlı Dev-

* Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü Öğretim Elemanı.

leti'ndeki Divan veya Divan-ı Hümayunla benzeştirilse de aradaki farklılıkların, benzerlikten fazla olduğu ortaya çıkmaktadır. Divan bir yürütme ve yüksek yargı organı gibi çalışması bu yanılığa yol açarken en temel fark Divan üyelerinin tamamı bir berat ile göreve gelip azledilebilirken Kurultay üyelerinin boy beylelerinden oluştuğunu ve bu oluşumun bir atama görevlendirme hiyerarşisine ait olmadığını görürüz.

MÖ 209 ile başlayan Türklerin siyasi tarihinde günümüze kadar birçok değişiklik olmuştur. Bu değişim zinciri içinde en az değişime uğrayan kurum askerî sistem olmuştur. Yönetimde kimin, nasıl yer alacağı konusu ise daha ağır ve uzun bir süreçte değişime uğramıştır. Bu gelişim sürecini anlatırken Batı dünyasından örnekler vermemizin nedeni bu değişimdeki anokronizmik³ hataları ortadan kaldırmak ve farklılıkları ortaya koymaktır.

Türk tarihinde görülen ikinci demokratik gelişme 1808 yılında II. Mahmut'un "ayan"lar ile yaptığı "Sened-i İttifak", sonrasında ise 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat Fermanı, 1876 Kanun-i Esasi (I. Meşrutiyet) 1908 II. Meşrutiyet, 1920 TBMM'nin açılması, 1923 Cumhuriyetin ilanı ve sonrasında meydana gelen anayasal değişikliklerdir. Kurultayla başlayan bu süreçte Tanzimata kadar olan süreci klasik demokrasi olarak adlandırıyoruz. İlk defa Tanzimat ile padişah kendi yetkilerini kısıtlama yoluna gitmiştir (Kanunlar önünde herkes eşittir ilkesiyle). Kanunun üstünlüğü vurgulanarak kanun yapıcı olan padişahın dahi bu kanunlara tabi olduğu belirtilmiştir. Padişah kendini kanun yoluyla halkla eşit statüye indirgemıştır. Batı'da 1776'da başlayan halk için demokrasi anlayışının Türklerde 1839 Tanzimat Fermanı ile başladığını belirtebiliriz.

Bireyin yönetiminde yer almasını sağlayan demokrasi, özgürlük, eşitlik, egemenlik gibi kavramların ortaya çıkışının mazisi oldukça yenidir. Gerçi 1839 Tanzimat Fermanının açıklanmasındaki en temel amaç halkı özgürleştirmekten ziyade Fransız İhtilali sonucunda ortaya çıkan "milliyetçilik" akımının çok uluslu devleti parçalama endişesi yatıyordu. Padişah Abdülmecit'in bu Ferman'ı açıklamasındaki en büyük katkı Mustafa Reşit Paşa'dan gelmiştir.

1839'da halk yönetime ortak değildi, ama hakları kanunla yazılı olarak teminat altına alınmamıştı. Bundan önceki demokratikleşme süreçlerinde (Kurultay ve Sened-i İttifak) devletin mutlaki yapısını engelleyecek mahiyette olmasına karşın reaya konumundaki halkın yönetimde yer almasına imkân da sağlamıyordu. Türklerde demokratikleşme sürecinde 1789 Fransız İhtilalinin çok büyük bir

Türklerde demokratikleşme sürecinde 1789 Fransız İhtilalinin çok büyük bir rolü olmuştur.

rolü olmuştur. Osmanlı aydınları aydınlanma döneminde Fransız fikir adamlarından etkilenmişlerdir. Osmanlı aydınının; Fransız İhtilalinin hürriyet, eşitlik ve milliyetçilik gibi söylemlerinden etkilendiğini biliyoruz. Fakat aydın zümreye ihtilal sonrası en ilginç gelen olay ihtilalcilerin “laik” tutumu idi.

Fransız İhtilali öncesi milletin yönetime ortak olması veya bireylerin hakları diye bir şey söz konusu değildi. Fransız toplumu (aslında bütün Avrupa toplumları hemen hemen aynı bölünmüşlük içinde yar alırlardı) beş ana sınıfa ayrılmıştı: soylu, ruhban, burjuva (kent soylu)⁴, köylü (self) ve işçi (proleterya). Fransız İhtilaline giden dünyanın temelinde burjuva ile iktidar arasındaki çatışmanın rolü vardır. Burjuva iktidara ortak olmak, dahası iktidar olmak istediği zaman bu çabalara karşı “monarşik iktidar” şu iddiayı ortaya attı: “Meşru egemenliğin tek kaynağı Tanrı’dır. Biz Tanrı’nın temsilcisiyiz.” Buna karşılık olarak burjuvazi monarşik iktidarın karşısına iki hipotezle çıktı. I. Din ve dünya işlerinin birbirlerinden ayrı işler olduğu, ki biz buna laiklik diyoruz. II. Meşru egemenliğin tek kaynağı halk ve halkın iradesi olduğudur. Burjuvazi işte bu gerekçeyle devrimine felsefi bir dayanak da sağlamıştır.

Osmanlı aydını; kendisine karşı sürekli “Müslüman” tanımlamasıyla yaklaşan Batı’nın “laik” bir mahiyette şekil değiştirmesini hayret içinde izledi.

Amerikalılar, İngilizlerin çaydan alınan vergileri arttırması ile 13 koloninin bir araya gelmesi sonucunda bağımsızlık savaşına başladılar. Dolayısıyla bunda kendi krallarına karşı bir hareket veya siyasal haklar söz konusu değildi. Fakat Fransız İhtilali kendi yönetimine karşı gerçekleştirmiş bir hareketti ve hedefinde monarşi yani krallıklar vardı. Fransız halkının istekleri karşısında yönetim erkinin kendisini savunma mantığı “Bizim buyruğumuz Tanrı buyruğudur, biz bu yetkiyi Tanrı’dan alırız.”

ifadesi vardır.⁵ Bu söylemler ve savunma burjuva ve Fransız aydınının laikleşmesinde hatta sekülerleşmesinde önemli bir dayanak oldu. Osmanlı aydını; kendisine karşı sürekli “Müslüman” tanımlamasıyla yaklaşan Batı’nın “laik” bir mahiyette şekil değiştirmesini hayret içinde izledi. Osmanlı Devleti’nde bu ideolojiden etkilenen de İttihat ve Terakki Cemiyeti oldu.

Fransız İhtilalinin etkileri bütün dünyada hissedildi. “Milliyetçilik” kavramı ile imparatorluklar küçülürken “laiklik” kavramı ile de krallıklar yerini cumhuriyet rejimlerine bırakıyordu. Bu nedenle düvelimuazzama adı verilen büyük imparatorluklar tedbir almak amacıyla 1815 yılında “Viyana Kongresi”ni topladılar. Hatta bu toplantıya Osmanlı Devleti de davet edildi. Osmanlı devlet adamları

ülkelerinde; eşitliği zaruri kılabacak bir çifte standart, hürriyeti arzulatecek bir esaret ve milliyetçiliği hortlatacak bir asimilasyon politikası uygulamadıkları yani Fransız İhtilaline benzer bir ihtilal ortaya çıkaracak şartların oluşmadığını ileri sürerek Viyana Kongresinden ayrıldılar.

II. Abdülhamit'in İttihatçıları bertaraf etmek istemesinin temelinde yatan düşünce imparatorluğun küçülme endişesinden çok, yönetim tarzını değiştirme ihtimalinden kaynaklanıyordu. İlhamını Fransız İhtilalinden alan İttihatçılar sansür, sürgün ve kovuşturmalar neticesinde Avrupa'ya kaçmışlar ve sığındıkları en önemli liman ise Fransa olmuştur. Batılı devletler içinde en büyük desteği İttihatçılara veren devlet de bazı oryantalistlerin dediği gibi Almanya değil Fransa olmuştur. Hemen bütün İttihatçıların Fransızca bilmesinin temelinde de bu yatıyordu.

Fransa'da zamanla "sanayi inkılabı" ile bilinen ve örgütlenen proletarya (halk) iktidarı almak isteyince burjuva yeni bir kavram geliştirmek zorunda kaldı: "**Millî egemenliği.**" "Egemenlik milletindir (ulusundur)." sözü "halkındır" şeklinde algılanmamalıdır.⁶ "Halk egemenliği", Fransız İhtilalinin ortaya çıkardığı bir kavramdır. Bu anlayış çerçevesinde, egemenlik halkın değil milletindi. Yani salt bugün, bu topraklar üzerinde yaşayan halkın değil, geçmişte yaşamış olanların ve gelecekte yaşayacak olanların iradesi (istem) ve egemenlikleri söz konusu oluyordu (buna "**Millî İrade Teorisi**" de denmektedir)⁷. Dil birliği, din birliği, ırk birliği, kültür birliği, ortak bir geçmiş gibi unsurlar halk içindeki bağları güçlendirir. Ancak *bugününü doyumsuz yaşayan, yarın için ortak umutları olmayan insanların*

Cumhuriyetin ilanı aslında emanetin sahibine tesliminden başka bir şey değildir. Çünkü Cumhuriyetin kurulması esnasında (Kurtuluş Savaşı başladığında) Millî Mücadeleye en büyük destek millettten gelmiştir.

arasındaki bağlar ne kadar güçlü olursa olsun bir gün çözülür. Bu gerçeği temel alırsak aslında Tanzimat Fermanı, Fransız İhtilalinin çıkış şartlarından değil aksine, sonuçlarından (hürriyet, eşitlik, milliyetçilik) etkilenererek ortaya çıkmıştır.

Osmanlının son döneminden Cumhuriyet Dönemine anayasa hareketleri demokratikleşme ve özgürleşme adına sağlam bir miras bırakmamış ise de en azından anayasal-demokratik siyaset dilinin temel kavramlarından olan temsil, parlamento, muhalefet, hatta "millî hâkimiyet" gibi modern siyasi fikirlerin doğup gelişmesini sağlamıştır.⁸ Gerçek anlamda Fransız İhtilaline benzeyen devrimi Türkler 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasıyla sağlayacaklardır.

MÖ 209'dan TBMM'nin açılışına kadar hâkimiyetin kaynağı olan padişah, kağan ve sultandır. Başka bir deyişle "hâkimiyet" kayıtsız şartsız "Allah" adına

padişahın iken 23 Nisan 1920'den sonra hâkimiyet "millet"e geçmiştir. Yaklaşık 2000 yıldır devam eden Türk devlet geleneği içinde en ciddi değişimlerden biri de budur. Çünkü padişahın Allah'tan aldığı yetkiye dayanarak çıkardığı ferman (kanun) yetkisi artık sona eriyordu. İslam öncesi Türk devletlerinde bu anlayışa "kut" adı veriliyordu ve tarihî "kut" anlayışının sona ermesi ise 1 Kasım 1922 Saltanatın Kaldırılması ile mümkün olacaktır. Kut anlayışının sona ermesi hem laklikle hem egemenlik anlayışıyla yakından ilgisi de bundan kaynaklanmaktadır.

29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye'yi Cumhuriyetin ilanına kadar sürükleyen olaylar zincirinin ilk halkası TBMM'nin açılması ile başlamıştır. TBMM'nin açılması, saltanatın kaldırılma sürecini başlatmış ve bu süreç Cumhuriyetin ilanı ile tamamlanmıştır. Bu anlamda Cumhuriyetin ilanı aslında emanetin sahibine tesliminden başka bir şey değildir. Çünkü Cumhuriyetin kurulması esnasında (Kurtuluş Savaşı başladığında) Millî Mücadeleye en büyük destek milletten gelmiştir. İstanbul basını veya aydın zümresi iki konu etrafında yoğunlaşmışlardı: Bunlardan birincisi İngiliz mandaterliği, ikincisi ise Amerikan mandaterliği idi. Kısmen Anadolu'da üçüncü görüş olarak bölgesel kurtuluş çareleri düşünülse de halktan pek rağbet görmemişti. Dördüncü görüş ise Mustafa Kemal ve yakın silah arkadaşlarının da üzerinde ittifak ettikleri "istiklal-i tam" veya "Ya istiklal ya ölüm!" fikri idi. Bu fikre en büyük destek de halktan gelmişti.⁹ Kurtuluş Savaşı esnasında dahi arkadaşları arasında bu fikre karşı çözümler görülürken milletten tam bir bağlılık görecektir.

Kendisi de aynı zamanda Fransız İhtilalinden ve özellikle Jean-Jacques Rousseau'dan etkilenmiş olan Mustafa Kemal, güçler birliği prensibine uygun olarak siyasal devletin temellerini atmaya başladı. Özellikle 1921 ve 1924 Anayasalarında millet ve onun temsilcisi durumunda olan meclis tüm kanun, güç ve yetkinin üzerinde tutulmuştur.¹⁰ Anayasa'ya göre; egemenlik kayıtsız şartsız millettir. Bütün yetkiler Türk devletinin idarecisi ve milletin yegâne temsilcisi Büyük Millet Meclisinde toplanmıştır. Anayasa, Büyük Millet Meclisine şeriatı uygulama ve yürütmek yetkisini de tanıyordu, ki böylece fiiliyatta Millet Meclisi, halifeliğin yerini almış oluyordu.¹¹ Daha sonra Millet Meclisinde Cumhuriyet rejimine doğru yönelen yenilikçi grup ile saltanatı muhafaza etmek isteyen muhafazakârlar arasında üstü örtülü, ama gittikçe şiddetini arttıran bir çatışma ortaya çıkıyordu. Mustafa Kemal'in daha sonra belirttiği gibi 1921 Anayasa'sı, gerçekte Cumhuriyetin ilanıydı.¹²

29 Ekim 1923 tarihinde 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu üzerinde 6 maddede değişiklik yapıldı. Bunlardan 4, 10, 11 ve 12.¹³ maddeler üzerinde yapılan değişiklikler yeni gelen sistemle ilgili idi. Cumhuriyetin ilanı ile aynı zamanda "Meclis hükûmeti sistemi"nden "kabine sistemi"ne de geçiş yapılmış oldu. 1. maddedeki¹⁴ değişiklikle devletin rejimi belirlenmiştir. 2. maddede¹⁵ ise devletin

dinî yapısı ele alınmış ve Anayasa'ya "Devletin dini İslam'dır." eklenmiştir. "Devletin dini İslam'dır." maddesinin eklenmesi zaman zaman içte çıkabilecek isyanları, tepkileri engellemek amacıyla yönelik tedbir maksatlı bir madde olarak gösterilmektedir. Bu, çok zayıf ve gerçekten uzak bir yorumdur. Zira bir ayaklanma çıkacaksa Anayasa'dan "Devletin dini İslam'dır." maddesi çıkarılırken (1928) veya Anayasa'ya "laiklik" girerken (1937) ayaklanma çıkması gerekirdi. Atatürk inkılaplarından en büyük tepkiyi "şapka inkılabı" çekmiştir. Onda dahi toplu, büyük bir kitlesel hareket gözlemlenmemiştir. O dönemde çağdaşımız olan birçok devletin anayasasında var olan bir unsurdu. Anayasa'da dinin belirlenmesi; kaldı ki halkı %98 Müslüman olan Türkiye'nin dininin belirtilmesinde bir beis görmediler. "Devletin dini İslam'dır." maddesinin Anayasa'ya girmesinin ardından Afyonkarahisar Mebusu İsmail Şükrü Bey; "İslam Hilafeti ve Türkiye Büyük Millet Meclisi" adlı yayımladığı makale ardından egemenliğin kaynağı yeniden tartışma konusu hâline gelmiştir.¹⁶ İsmail Şükrü Bey, eğer devletin dini İslam ise başımızda bulunan kişinin cumhurbaşkanı değil halife olması gerektiğini savunur. Cumhurbaşkanlığı makamının meşruiyetini sorguladığı bu makalesinin sonucunda hilafetin kaldırılma süreci hızlanmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra iki büyük gruplaşmanın memleketteki ve Meclisteki vaziyetleri daha açık belli oldu. Muhafazakâr yapıda olanlar Halife etrafında birleşiyorlardı.¹⁷ Mustafa Kemal'in önderlik ettiği yenilikçiler ise Meclis ve hükûmeti denetimleri altında tutmakla beraber kendi iktidarları için halifeliğin her zaman bir tehdit teşkil ettiğini biliyorlardı.¹⁸ Mustafa Kemal halifeliğin tarihî kökenini inceleyerek Türkiye açısından taşıdığı değer konusunda kısa ve özlü bir kampanya yaptıktan sonra Meclis, hilafeti kaldırmıştır.

Savaşların zaferle sonuçlanmasının ardından en dikkat edilecek hususların başında Atatürk'ün millet egemenliğinin önünü açtığını, diğer aşamada ise devletle millet arasında bulunan ve yüzyıllardır kökleşmiş olan otoriter mekanizmaları ortadan kaldırmaya çalıştığını görüyoruz. Cumhuriyetin ilanının ardından rejime muhalif kalan bütün otoriter mekanizmaları karşısına almıştır. Hilafetin kaldırılmasındaki temel amaç salt laikliği gerçekleştirmekten ziyade milletin önünü açmaktır. Yoksa aynı gün kanunlaşan Erkân-ı Harbiye Umumi Riyasetini kaldırmasının temel amacı elbette laiklik olamazdı. Osmanlı Devleti za-

Savaşların zaferle sonuçlanmasının ardından en dikkat edilecek hususların başında Atatürk'ün millet egemenliğinin önünü açtığını, diğer aşamada ise devletle millet arasında bulunan ve yüzyıllardır kökleşmiş olan otoriter mekanizmaları ortadan kaldırmaya çalıştığını görüyoruz.

manında Meclis-i Mebusanın aldığı kararlar Padişahın yanı sıra, Şeyhülislam, Ayan Meclisi ve Erkân-ı Harbiye tarafından da veto edilebiliyordu. Millet egemenliğinin vücut bulmuş hâli olan parlamentonun bu vesayetten kurtulması amacıyla Atatürk bu tür inkılaplara yönelmiştir. Yoksa her şeyi laiklik açısından izah ettiğimizde yerine oturmayan taşlar olabiliyor. 3 Mart 1924 tarihli kanunlar Türkiye’yi laikleştirdiği kadar demokratikleşiriyordu da.

“Şeyh Sait ayaklanmasında da egemenliğin kaynağının kabullenilmeyişi yatmaktadır, en temel sorun budur.” demek çok iddialı olur; yalnız bu yadsınamaz bir gerçektir. Devlet örgütünün olduğu bir hukuk devletinde şeyhlik, ağalık, seyyitlik, mutasarrıflık gibi devlet ve millet arasındaki feodal nitelikli antidemokratik kurumların olması bağımsız ve millet egemenliğine dayanan bir cumhuriyet anlayışına zıt kurumlardır. Alsında bu kurumların devamını dileyen zihniyetle devletin karşı karşıya kalışıdır Şeyh Sait ayaklanması. Kendi feodal, bölgesel güç olma nitelikleri cumhuriyet sistemi ile çelişmeseydi, ayaklanmanın gündeme gelmesi de mümkün olmayacaktı. Saltanatın kaldırılması özellikle de hilafetin kaldırılması (Şer’iye Vekâleti ve Tevhid-i Tedrisat ile eğitim ve öğretimin tek çatıda birleştirilip medreselerin kapatılması) ayaklanmadan bir yıl öncesine dayanmaktadır. Ayaklanma “Din elden gidiyor.” nidalarıyla yapıldığında hem Anayasa’da “Devletin dini İslamdır.” ifadesi vardı hem de biz “Dine ve dindara saygılıyız.” diyen siyasi bir parti vardı. Bunlara bakıldığında asıl maksadın dinî yapının muhafaza edilmesinden çok kendi hegomonik anlayışın devamını isteyen bir yapıyla karşılaşılıyor. Türk devletinin demokratikleşme sürecinde birçok engelle karşılaşmıştır. Bu süreç günümüzde de devam etmektedir.

Atatürk’ün içte egemen, dışta bağımsız olma anlayışını bütün ifadelerinde bulabiliriz. Atatürk ilkelerinin ve inkılaplarının özünde yatan en önemli kavramlar da bunlardır. Muasır medeniyet seviyesinin üzerine çıkabilmek için bağımsız olma düsturunun anahtarı millî iradenin tecellisi ile ortaya çıkan egemenlik anlayışını içte yaşamaktan geçmektedir. ■

¹ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, İstanbul, 1988, s. 549.

² İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul, 1982, s. 248.

³ Anokronizma: Bir eserde, eserin yazılış tarihinde var olsa, olayların geçtiği iddia edilen zamanda var olmayan iş, oluş ve olguların kullanılması. Oryantalist tarihçilerin tarihleri saptırma biçimi.

⁴ Burjuva=**Kentsoylu**: 18. yüzyılın ikinci yarısında (1750) yeni oluşmaya başlayan gruptur en bilinen adı ise “burjuvazi”dir.

⁵ Toktamış Ateş, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul, 2004, s. 30.

⁶ Ulus ya da millet, tarihsel ve felsefi bir kavram; halk ise daha sınırlı bir zaman kesitini, özellikle içinde yaşanan günü kapsayan sosyolojik bir kavramdır.

⁷ bk. H. Nail Kubalı, **Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar ve Siyasal Rejimler)**, İstanbul, 1969.

⁸ Mustafa Erdoğan, **Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset**, Ankara, 2008, s. 51.

⁹ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Ankara 2009, s. 8-9.

¹⁰ **Madde 2**: İcra kudreti ve teşri salahiyeti milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder. bk. 3. Tertip Düstür, Cilt I, s. 196, Caride-i Resmiye, 1-7 Şubat 1337.

¹¹ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi tarihi**, İstanbul, 2010, s. 125.

¹² Dankwart A. Rustov, "Politics and İslam in Turkey, 1920-1955", **İslam and The West**, Richard N. Frye, Lahey, 1957, ss. 66-109, s.76.

¹³ **Madde 4:** Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, hükûmetin inkısam ettiği şubata idareyi icra vekilleri vasıtasıyla idare eder.

Madde 10: Türkiye reisicumhuru, Türkiye Büyük Millet Meclisi Heyet-i Umumiyesi tarafından ve kendi azası meyanından bir intihap devresi için intihap olunur. Vazife-i Riyaset yeni reisicumhurun intihabına kadar devam eder.

Madde 11: Türkiye reisicumhuru devletin reisidir. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclise ve Heyet-i Vekileye riyaset eder.

Madde 12: Başvekil reisicumhur tarafından ve Meclis azası meyanından intihap olunur. Diğer vekiller Başvekil tarafından gene Meclis azası arasından intihap olunduktan sonra heyet-i umumiyesi reisicumhur tarafından Meclis tasvibine arz olunur. Meclis hâl-i içtimada değil ise keyfiyeti tasvip Meclisin içtimasına talik olunur. bk. 3. Tertip Düstur, Cilt V, s. 158 (398)

¹⁴ **Madde 1;** Hâkimiyet bilâ kayd ü şart milletindir. İdare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müsteniddir. Türkiye devletinin şekl-i hükûmeti, cumhuriyettir. bk. 3. Tertip Düstur, Cilt V, s. 158 (398)

¹⁵ **Madde 2:** Türkiye Devleti'nin dini, din-i İslam'dır. Resmî lisanı Türkçedir. bk. 3. Tertip Düstur, Cilt V, s. 158 (398)

¹⁶ Dursun Ali Akbulut, **Saltanattan Ulusal Egemenliğe; Saltanat, Hilafet ve Milli Hâkimiyet**, Ankara, 2006, s. 132.

¹⁷ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, İstanbul, 1952, s. 607

¹⁸ Rustov, "Politics", s. 78-79.